

بررسی درجه توسعه یافتگی استانهای کشور و رابطه آن با ارزش افزوده بخشهای مختلف اقتصاد

علیرضا کرباسی* سولماز نوجوان**

*دانشیار گروه اقتصاد کشاورزی دانشگاه فردوسی مشهد

**دانشجوی دکتری اقتصاد کشاورزی دانشگاه فردوسی مشهد

چکیده:

بررسی جایگاه توسعه یافتگی بعنوان مبنایی برای برنامه ریزی های آتی کشور دارای اهمیت بسزایی است ، زیرا که با شناسایی شاخصهای موثر در توسعه و بررسی وضع موجود آنها و بر مبنای قابلیت های بنیادین هر منطقه می توان به آینده روشن توسعه یافتگی امیدوار بود . همچنین ارتباط سطح تولید ناخالص داخلی با سطح توسعه راهنمای خوبی برای سرمایه گذاری در برنامه های توسعه ای کشور است . در تحقیق حاضر تعداد ۱۰ شاخص از مهمترین شاخصهای توسعه یافتگی که در اکثر پژوهشهای توسعه یافتگی مورد استفاده قرار گرفته بودند انتخاب و براساس آنها و با استفاده از روش زداسکور آلتمن^۱ استانهای کشور از نظر توسعه یافتگی رتبه بندی شد و سپس با استفاده از تکنیک رگرسیون ارتباط میان سطح توسعه یافتگی ، ارزش افزوده بخشهای مختلف اقتصاد و سهم هر استان در تولید ناخالص داخلی در کشور طی سال ۱۳۹۰ بررسی شد نتایج حاصله نشان میدهند که استانهای تهران ، خراسان رضوی و اصفهان بترتیب توسعه یافته ترین و استانهای سیستان و بلوچستان ، ایلام ، چهارمحال و بختیاری به ترتیب کم توسعه ترین استانهای کشور هستند همچنین ارتباط کاملاً معناداری بین میزان توسعه یافتگی استانهای کشور ، سهم هر استان در ایجاد ارزش افزوده و سهم آنها در تولید ناخالص ملی وجود دارد .

واژگان کلیدی: توسعه یافتگی^۲ - تولید ناخالص داخلی^۳ - ارزش افزوده^۴

¹ Altman Z Score

² Development

³ Gross Domestic Product

⁴ Value Added

مقدمه:

امروزه کشورهای در حال توسعه، به منظور تقویت زیربنای اقتصادی و اجتماعی، رهایی از وابستگی، رفع نابرابری های منطقه ای، رسیدن به توسعه پایدار، تخصیص بهینه منابع و بخصوص تصمیم گیریهای مدیریتی، نیازمند شناسایی امکانات و منابع خویش هستند. با توجه به این امر که توزیع نامتعادل منابع و امکانات، استعدادها و قابلیت های مناطق مختلف را بلا استفاده گذاشته است و از آنجا که یکی از بنیانهای اطلاعاتی لازم برای برنامه ریزی صحیح ملی و منطقه ای، آگاهی از توانمندی های مناطق مختلف است، تعیین موقعیت و جایگاه مناطق مختلف بویژه از نظر میزان توسعه یافتگی، اهمیت ویژه ای دارد. توسعه یافتگی استانهای کشور با توجه به توزیع فضای ناهمگن منابع و همچنین عوامل مختلف اقتصادی، اجتماعی و اقلیمی مناطق، ممکن است روند چشمگیری نداشته باشد؛ از این رو، موفقیت در این امر مستلزم توجه به معیارهای توسعه بر اساس توانمندی های موجود در هر استان در تدوین برنامه های توسعه ملی و منطقه ای و نیز معیارهای مدیریتی در سطح استانی است (عبداللهی، ۱۳۸۲).

مفهوم توسعه بر خلاف مفهوم رشد که ریشه در پیشرفت شاخصهای اقتصادی بویژه درآمد سرانه دارد به معنای ارتقای تمام شاخصهای تاثیرگذار بر کیفیت زندگی افراد است.

پیشینه تحقیق:

در زمینه بررسی وضعیت توسعه یافتگی، پژوهشهای مختلفی در داخل و خارج از کشور انجام شده است. در یکی از این پژوهشها با عنوان «توسعه انسانی و اختلاف منطقه ای» که در کشور هند صورت گرفت، میزان توسعه یافتگی ایالت های این کشور بررسی گردید. در این پژوهش با استفاده از روش تحلیل عاملی، از شاخصهای مختلف اقتصادی و اجتماعی برای به دست آوردن یک شاخص ترکیبی استفاده و ایالات مورد مطالعه با توجه به آن رتبه بندی شده است. و برای تعیین وزن شاخصها از روشهای تجزیه و تحلیل مؤلفه های اصلی، ضریب نابرابری و تلفیقی از آن استفاده شده است. پس از آن، با تحلیل رگرسیون بین سه شاخص به دست آمده و شاخص توسعه انسانی، به آزمون نتایج پرداخته و در پایان ایالات هند بر اساس شاخصهای به دست آمده، رتبه بندی شدند. (نوربخش، ۲۰۰۰)

در ایران در سال ۱۳۶۹ دفتر اقتصاد و مسکن وزارت مسکن و شهرسازی اقدام به رتبه بندی توسعه یافتگی شهرهای کشور بر اساس سنجه های منتخب نمود.

برای اولین بار درجه توسعه یافتگی استانهای کشور با استفاده از روش تحلیل عاملی توسط سازمان مدیریت و برنامه ریزی وقت کشور انجام شد و درجه توسعه هر استان مشخص گردید.

طالبی و زنگی آبادی (۱۳۸۱) در تحقیقی با بکارگیری روش تحلیل عاملی و استفاده از ۳۴ فاکتور به سنجش شاخص توسعه انسانی^۵ در شهرستانهای استان تهران پرداختند.

در بررسی دیگر با عنوان «مقایسه درجه توسعه یافتگی بخش خدمات و رفاه اجتماعی استانهای ایران طی سالهای ۱۳۷۳ و ۱۳۸۳» با در نظر گرفتن ۵۴ شاخص خدمات و رفاه اجتماعی و با استفاده از دو روش تحلیل عاملی و تاکسونومی عددی، استانهای کشور به استانهای توسعه یافته، نسبتاً توسعه یافته، کمتر توسعه یافته و توسعه نیافته در دو مقطع زمانی ۱۳۷۳ و ۱۳۸۳ رتبه بندی شده اند (مولایی، ۱۳۸۶). در پژوهشی که با عنوان «بررسی و تحلیل نابرابری در سطوح توسعه یافتگی مناطق شهر مشهد» صورت گرفت، ضمن به تصویر کشیدن میزان و چگونگی توزیع فضایی شاخصهای بهداشتی و درمانی، مذهبی، اجتماعی و فرهنگی، ورزشی، اداری، علمی و پژوهشی، به تحلیل سطح برخورداری مناطق شهر مشهد و تشریح تأثیر توزیع عادلانه امکانات و پایداری شهری پرداخته و در حد امکان راهکارهایی نیز برای دستیابی به وضع مطلوب ارائه گردید. در این پژوهش، برای تفکیک مناطق، از مدل موریس استفاده شده است (خاکپور و باوان پوری، ۱۳۸۵). با در نظر گرفتن ۱۱ شاخص اطلاع رسانی و با استفاده از تکنیک تاکسونومی، میزان توسعه یافتگی شهرستانهای استان یزد در این زمینه بررسی گردید (میرغفوری و صادقی، ۱۳۸۸).

شکویی و کاظمی (۱۳۸۱) شاخص ناموزون موریس را برای مناطق شهری قم محاسبه کرده و آن را به پنج گروه برخوردار، نیمه برخوردار، بینابین، نیمه محروم و محروم تقسیم کردند

زیاری و اکبری (۱۳۹۰) برای بررسی درجه توسعه یافتگی شهرستانهای کشور از روش تاکسونومی عددی استفاده کردند.

ایروانی و کلاتتری (۱۳۷۹) بر پایه ۵۸ شاخص و با روش تحلیل مولفه های اصلی و ضریب تغییرات به تحلیل نابرابری توسعه در شهرستان تربت حیدریه پرداختند و روستاها را به سه دسته توسعه یافته، در حال توسعه و محروم طبقه بندی کردند.

فرضیه های تحقیق:

- در پژوهش حاضر فرضیات زیر بررسی و آزمون شده اند:
- بین میزان توسعه یافتگی استانها و سهم آنها در تولید ناخالص داخلی ارتباط معناداری وجود دارد.
  - بین میزان توسعه یافتگی استانها و سهم آنها در ایجاد ارزش افزوده ارتباط معناداری وجود دارد.

روش شناسی:

⁵ HDI

روش گردآوری اطلاعات از نوع اسنادی است و براساس داده های رسمی صورت گرفته است . داده های مورد استفاده از نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۸۵ ، نتایج حسابهای منطقه ای و سالنامه آماری سال ۱۳۹۰ کشور اخذ شده است . شاخصهای مورد استفاده از جمله مهمترین شاخصهایی هستند که در برنامه ریزی و نظارت راهبردی برای تعیین نابرابری و محرومیت زدایی از آنها استفاده شده است .

در سالیان اخیر استفاده از روشهای کمی در تعیین برنامه های توسعه ای رواج یافته است روش زداسکور آلتمن یکی از این روشهاست که برای تعیین درجه توسعه یافتگی مناطق مختلف قابل استفاده است و معیار قابل قبولی برای تعیین میزان توسعه یافتگی در اختیار برنامه ریزان قرار می دهد در این پژوهش با استفاده از روش مذکور در نظر داریم با بکارگیری ده شاخص استانهای کشور را رتبه بندی و درجه توسعه یافتگی آنها را مشخص نماییم تا براساس آن بتوان برنامه های توسعه ای را به ترتیب محرومیت به استانهای مختلف تخصیص داد .

اولین مرحله ، استاندارد سازی شاخصهای مورد مطالعه است ، از آنجاییکه داده ها دارای مقیاسهای متفاوت هستند می بایست دخالت این مقیاسها را در اندازه گیری از بین برد برای این منظور لازم است داده ها را استاندارد کنیم ابتدا میانگین هر شاخص را طبق فرمول زیر تعیین می کنیم:

$$\bar{X} = \frac{\sum X_i}{N} = m \text{ (میانگین هر ستون (شاخص))}$$

و در مرحله بعد انحراف استاندارد هر ستون از جدول را محاسبه می کنیم:

$$\sigma = \sqrt{\frac{1}{N-1} \sum_{i=1}^N (x_i - \bar{x})^2}$$

و در نهایت با استفاده از میانگین و انحراف معیار می توان ZSCORE را محاسبه نمود (آلتمن، ۱۹۶۸).

رتبه بندی استانها براساس فرمول مذکور در جدول شماره ۳ درج شده است

$$z = \frac{x - \mu}{\sigma}$$

μ = Mean

σ = Standard Deviation

توضیح ، اینکه این رتبه بندی براساس کمترین امتیاز انجام شده است . بدین مفهوم که استانی که کمترین امتیاز را دارد در اولویت بندیها در رتبه اول جهت برنامه ریزی قرار خواهد گرفت و آخرین رتبه نیز به برخوردارترین استان تعلق گرفته است .

علاوه بر ضریب R ، مقدار احتمال معنی داری رابطه برابر ۰,۵۱ است و مقدار آماره $T=3$ که وجود رابطه معنی دار میان توسعه یافتگی و سطح تولید ناخالص داخلی را تأیید می کند.

در ادامه رابطه بین میزان توسعه یافتگی هر استان و سهم آن در ایجاد ارزش افزوده مورد بررسی قرار گرفته است ضریب همبستگی میان درجه توسعه یافتگی و سهم استان در ایجاد ارزش افزوده برابر ۰,۸۹ است که نشان دهنده همبستگی بالای مثبت و معنی دار میان این دو متغیر است

به بیان دیگر درجه توسعه یافتگی هر استان به سهم آن استان در تولید ناخالص داخلی و ایجاد ارزش افزوده اقتصادی تا میزان ۰,۸۹ وابسته است.

مقدار احتمال معنی داری رابطه برابر ۰,۶۲ است و مقدار آماره $T=3$ که وجود رابطه معنی دار میان تولید ناخالص داخلی و ارزش افزوده بخشهای مختلف اقتصاد در هر استان را تأیید می کند.

همچنین رابطه رگرسیون میان درجه توسعه یافتگی، سهم هر استان در تولید ناخالص داخلی و ارزش افزوده بخشهای مختلف اقتصاد بررسی شده است در این بررسی متغیر توسعه یافتگی بعنوان متغیر وابسته و دو متغیر تولید ناخالص داخلی^۶ و ارزش افزوده^۷ بعنوان متغیرهای برونزا در نظر گرفته شده اند.

نتایج رگرسیون با توجه به مقدار ضریب تعیین R^2 که برابر با ۰,۸۲ است نشان دهنده رابطه معنا دار میان سه متغیر پیش گفته است بدین مفهوم که ۰,۸۲ از تغییرات متغیر درجه توسعه یافتگی هر استان با استفاده از متغیرهای برونزا یعنی تولید ناخالص داخلی و ارزش افزوده توضیح داده می شود و رابطه مثبت و معنی داری بین میزان توسعه یافتگی استانها و سهم آنها در تولید ناخالص داخلی و ارزش افزوده بخشهای مختلف اقتصاد وجود دارد.

همچنین با توجه به شاخصهای مندرج در جدول شماره ۳ مشاهده می شود که استانهای تهران، خراسان رضوی و اصفهان به ترتیب از بیشترین میزان توسعه یافتگی و استانهای سیستان و بلوچستان، ایلام و چهارمحال و بختیاری از کمترین میزان توسعه یافتگی برخوردار هستند.

جدول شماره ۲- نتایج آزمونهای همبستگی و رگرسیون بین متغیرها

متغیر وابسته	متغیر مستقل	ضریب	ضریب همبستگی R	تعیین R^2
میزان توسعه یافتگی	سهم هر استان در تولید ناخالص داخلی	0.64	0.78	0.78
	سهم هر استان در ایجاد ارزش افزوده اقتصاد	0.89	0.79	0.79
	۱- سهم هر استان در ایجاد ارزش افزوده اقتصاد-۲ سهم هر استان در تولید ناخالص داخلی		0.82	0.82

⁶ GDP

⁷ Value Added

جدول شماره چهار- رتبه بندی استانها براساس رابطه دوشاخص الف و ب

نسبت شاخص الف به شاخص ب	سهم استان در تولید ناخالص داخلی (شاخص ب)	سهم استان در ایجاد ارزش افزوده (شاخص الف)	نام استان
0.028	1.42	0.04	یزد
0.015	0.68	0.01	خراسان شمالی
0.014	0.69	0.01	چهارمحال و بختیاری
0.013	1.52	0.02	قزوین
0.013	0.77	0.01	خراسان جنوبی
0.012	1.64	0.02	کرمانشاه
0.012	0.84	0.01	سمنان
0.011	2.63	0.03	کرمان
0.011	3.52	0.04	مازندران
0.011	0.91	0.01	زنجان
0.011	1.85	0.02	مرکزی
0.010	28.20	0.29	تهران
0.010	0.98	0.01	قم
0.010	11.87	0.12	خوزستان
0.010	0.99	0.01	ایلام
0.010	1.01	0.01	کردستان
0.010	6.09	0.06	اصفهان
0.010	1.02	0.01	اردبیل
0.010	5.16	0.05	خراسان رضوی
0.010	4.15	0.04	فارس
0.010	1.05	0.01	سیستان و بلوچستان
0.009	2.17	0.02	آذربایجان غربی
0.009	1.16	0.01	لرستان
0.009	3.48	0.03	آذربایجان شرقی
0.009	2.34	0.02	کلگیلویه و بویراحمد
0.008	2.47	0.02	بوشهر
0.008	1.26	0.01	گلستان
0.007	1.40	0.01	همدان
0.006	1.77	0.01	هرمزگان
0.005	2.16	0.01	گیلان

همچنین براساس رابطه بین ارزش افزوده (شاخص الف) و تولید ناخالص داخلی (شاخص ب) در هر استان رتبه استانها به شرح جدول ۴ بوده است.

پیشنهادات :

از آنجاییکه برنامه ریزی مناسب و دقیق برای ارتقای درجه توسعه یافتگی استانها براساس نقاط قوت و ضعف هر استان صورت می گیرد پیشنهادات زیر با توجه به درصد بهره مندی هر استان از شاخصهای توسعه ارائه شده است :

در گروه شاخصهای کشاورزی استانهای قم و سیستان و بلوچستان در مقایسه با سایر استانها در سطوح پایین تری قرار دارند ، این وضعیت تا حدی متأثر از شرایط طبیعی و اقلیمی این مناطق است، لیکن بهبود کیفیت نهاده های کشاورزی می تواند در بازدهی و توسعه بخش کشاورزی این استانها مفید واقع شود .

در گروه شاخصهای بهداشتی از قبیل برخورداری از پوشش بیمه ای و تعداد مراکز درمانی ، استانهای خوزستان، فارس و قم در سطوح پایین تری در مقایسه با سایر استانها قرار دارند و ارتقای این شاخصها در برنامه ای توسعه ای میبایست مدنظر قرار گیرد .

در گروه شاخصهای اقتصادی از قبیل میزان بهره مندی از خدمات شرکتهای تعاونی ، ارزش افزوده حاصل از کارگاههای صنعتی و سطح اشتغال ، استانهای کهگیلویه و بویراحمد ، بوشهر ، سیستان و بلوچستان، خوزستان و ایلام در سطوح پایین تری قرار دارند و توجه به این شاخصها در ارتقای سطح توسعه یافتگی این استانها میبایست مدنظر قرار گیرد .

در گروه شاخصهای زیربنایی استانهای کهگیلویه و بویراحمد ، لرستان ، خوزستان و کردستان در سطوح پایین تر قرار دارند و در برنامه ریزی های توسعه ای می بایست شاخصهایی از قبیل بهره مندی از امکانات حمل و نقل عمومی ، بهره مندی واحدهای مسکونی از آب آشامیدنی و برق در شهرستانهای مختلف این استانها در اولویت قرار گیرند .

در گروه شاخصهای آموزشی استانهای آذربایجان غربی، خوزستان و سیستان و بلوچستان در مقایسه با سایر استانها در سطوح پایین تری قرار دارند و افزایش امکانات و فضاهای آموزشی در جهت ارتقای شاخص مذکور می بایست در برنامه های توسعه ای این استانها در اولویت قرار گیرند .

منابع :

۱- اسدی ، ر (۱۳۸۸) " بررسی درجه توسعه یافتگی شهرستانهای استان کرمان" ، نشریه دانشگاه آزاداسلامی واحد شهربابک .

۲- حسین زاده ، د (۱۳۸۵)" برنامه ریزی ناحیه ای " ، چاپ ششم ، انتشارات سمت .

۳- خاکپور ، ب (۱۳۸۵) ، "سنجش میزان توسعه یافتگی دهستان های شهرستان شیروان به منظور برنامه ریزی ناحیه ای " ، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای ، شماره هفتم صفحه ۱۳۵-۱۳۳ .

۴- رضوانی ، م و حبیبی ، ک (۱۳۸۲) "سنجش درجه توسعه یافتگی استانهای کشور" ، طرح تحقیقاتی معاونت پژوهشی دانشگاه تهران

- ۵- زیاری، ک (۱۳۸۰)؛ اصول و روشهای برنامه ریزی منطقه ای، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران چاپ دوم.
- ۶- شکویی، ح، کاظمی، م (۱۳۸۱)، سنجش پایداری اجتماعی توسعه شهر قم، مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، نشریه شماره ۴۳،
- ۷- صرافی، م (۱۳۷۷)، "مبانی برنامه ریزی توسعه منطقه ای"، مرکز مدارک اقتصادی و اجتماعی برنامه و بودجه تهران
- ۸- فطرس، م و بهشتی فر، م (۱۳۸۵)، "تعیین سطح توسعه یافتگی استانهای کشور و نابرابری بین آنها طی ۱۳۷۳ و ۱۳۸۳" نامه اقتصادی شماره ۵۷ صفحه ۱۲۲-۱۱۹
- ۸- قاسمی، م (۱۳۸۷)، "شناسایی مناطق کمتر توسعه یافته کشور، دفتر آمار و اطلاعات استانداری اصفهان"، جلد دوم.
- ۹- قدیری، م و حبیبی، ک (۱۳۸۳)، "سنجش و تحلیل سطح توسعه یافتگی شهرها و شهرستانهای استان گلستان" (نامه علوم اجتماعی) شماره ۲۳، ص ۱۵۰-۱۴۷.
- ۱۰- کلانتری، خ (۱۳۸۱)، "برنامه ریزی و توسعه منطقه ای". انتشارات خوشبین و انوار دانش.
- ۱۱- کلانتری، خ (۱۳۸۲)، "پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی-اقتصادی". تهران. نشر شریف
- ۱۲- گلکدین، یان و ویتزرز، ال (۱۳۷۹)، "اقتصاد توسعه پایدار"، ترجمه آزاد ارمکی، غ و رکن الدین افتخاری، غ، شرکت چاپ و نشر بازرگانی تهران.
- ۱۳- مرکز آمار ایران (۱۳۸۵) "نتایج تفصیلی سرشماری نفوس و مسکن کشور"، انتشارات مرکز آمار ایران.
- ۱۴- نراقی، ی (۱۳۸۰) توسعه و کشورهای توسعه نیافته: مطالعه تحلیلی از جنبه های نظری - تاریخی توسعه نیافتگی، چاپ اول شرکت سهامی انتشار، تهران
- ۱۵- مرکز آمار ایران (۱۳۹۰) سالنامه آماری کشور.

References :

- 16-Alexander, E,R , (2006) ,evaluation in planning : Enaluttion and prospects .Ashgate Publishing.
- 17-Dawson,J,I (2001) ,Lativas Russian minority : balancing the imperatives of regional developement and environmental justice political geography , No,20,p18
- 18-Easterlin,R , & L ,Angeloescu (2007) Modern Economic Growth and Quality of life ,cross sectional and time series Evidence,Discussion paper NO 2757,p97
- 19-Emes , Joel and Tony Hahn (2005)Measuring Development : an index of Human progress , public policy sources ,No. 36 ,p102
- 20-Frazir,j,g,(2011) Sustainable Development:Modern Elixir Enviromental Conservation .vol 2. No24,p182
- 21- Lin ,H ,T,(2010) , Factor influencing Development Level of settlement in south-Transdanubia, Jurnal of Central European Agriculture Vol 8 ,NO .3 , PP 277-284
- 22- Leitman,J(2009) , Different strokes : Assessing TheQuality of Life In Third Word cities ,Second inrternational Conference in Quality of life ,Vol 1 ,NO 3,P121
- 23- Mette, F, Olwig (2013) Beyond Translation: Reconceptualizing the Role of Development 'Interface, European Journal of Development Research 25, p 428
- 24- Myers ,D .(1998) Building Knowledge about quality of life for urban planning,Jurnal of the American Planing Association 54 : 374,
- 25- Noorbakhsh, F., (2002), Human development and regional disparities in Iran: a policy model. Journal of International Development 14, 927-949.
- 26- Parham S organization for Economic CO operation and Developemnt (2006)Innovate Policies for Sustainable Urban Development .
- 27- Scott ,A ,J & Stroper M ,(2003) Bridging the Economic Divide within countries Vol 3. NO16 .P201

- 28- Schmit R.B (2002) ,Considering Social Cohesion in Quality of Life Assesment :Concepts & Measurment , Social indicator research .
- 29- Wee , H ,(2002) , Is quality of a place is appropriate proxy و Proceeding of the second international Confrence in Quality of life .